

14:2. Um athugasemdir við bók um Jón lærða

Eftir Viðar Hreinsson

Í Morgunblaðinu 17. febrúar sl. birtist at- laga að bók minni, Jón lærði og náttúru náttúrunnar. Höfundurinn, Einar G. Pétursson (EGP), titlar sig rann- sóknarprófessor við Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Svo virðu- legur titill kann að vekja lotningu hjá lesendum sem gætu haldið að hann talaði á vegum þeirrar góðu stofnunar. Af þessum sökum og vegna þess að ekki er um að ræða heildstæðan ritdóm heldur árás á fræðimennsku mína, verð ég að bregðast við. Forsagan að fjand- skap EGP við mig er löng og verður rakin í ítarlegri grein á öðrum vett- vang. Augljóst er að EGP tíundar einungis það sem hann telur vera villur og vammir en gerir enga til- raun til að meta verkid í heild og segja á því kost og löst. Hér verður því aðeins stiklað á stóru um þau at- riði í bók minni sem EGP gagnrýnir til að upplýsa lesendur Mbl.

1. Fundið er að umfjöllun um skriftamál Solveigar Björnsdóttur. Hún er undir lok kafla þar sem drepið er á litríka ættarsögu Skarð- verja og átakanlegar ástir Sol- veigar. Frásögnin hefur marg- víslegan tilgang og tilvitnun sýnir skilning þess tíma á hugtakinu nátt- úra. Í aukasetningu segir að varla sé mikið að marka syndajátningar af þessu tagi en ég viðurkenni fús- lega að ég hefði átt að vitna í ágæta og stórfroðlega grein Helgu Kress um þetta efni, sem birtist fyrst í

Viðar Hreinsson

Nýrri sögu árið 1999, til að beina þangað þeim sem vildu forvitna- st frekar um efnið.

2. EGP nefnir mynd af Jónsbókarhandriti á bls. 162 sem ég tel að Jón hafi skrifað fyrir Skarðverja og segir: „Skreytingin í handrit- inu er ólík skreyt- ingum í handritum, sem Jóni hafa til þessa verið eignuð.“ Ég veit ekki hvort EGP telur

sig hrekja að Jón hafi skrifað hand- ritið. Rök mín eru í meginmálinu á næstu síðum, 163-164, þar sem ég nefni meðal annars að torvelt sé að sjá hvort Jón hafi dregið upphafs- stafina. Í greinargerð fyrir hand- ritum sem ég eigna Jóni á bls. 701-707 nefni ég að rökstuðningur sé mistraustur. Frekari rök fyrir því að Jón hafi skrifað þetta tiltekna handrit eru á bls. 705. Athugasemd EGP er því marklaus og villandi.

3. EGP telur ámælisvert að ég hafi ekki nefnt þýskar grasabækur sem Hjörleifur Guttormsson til- greinir í bók um Jón lærða. Ég nefni aðrar eldri og drep á upphafið á prentun þýskra grasa- og náttúru- fræðibóka en ekki sést nákvæmlega hvaða bækur Jón ræðir um. Ég hafði mikið gagn af athugunum Hjörleifs í umræddri bók en þetta atriði er varla með þeim mikilvæg- ustu.

4. „Ekki verður séð hvaða heim- ildir VH hafði er hann fullyrti að Jón lærði hafi komist í skrifaða grasabók Jóns biskups Halldórs- sonar“ segir EGP. Í lok efnisgreinar um það atriði vísa ég í Tíðfordrif Jóns, 7v-8r. Þar er óljós klausa um

» Efasemdir hljóta að sækja að manni um fræðilega dóm- greind og heiðarleika EGP. Gagnrýni hans er byggð á ímyndaðri heimildarýni og þröngri fræðilegri sýn.

grasabækur, skrifaðar og prent- aðar. Sumar sá hann á Skarði þó að ekki sé það óbyggjandi að hann hafi séð þá skrifuðu þar. Það er þó auka- atriði.

5. Þó að ekki sé til „traust“ heim- ild um að Jón lærði hafi komið í Hóla 1623 að mati EGP, eru lík- urnar yfirgnæfandi og alrangt hjá EGP að það sé „greinilega tómur hugarburður.“ Finnur biskup Jóns- son segir beinlínis að Jón hafi farið í Hóla og komið syni sínum þangað í skóla, sem bendir til að hann hafi komið þar nokkru fyrir en 1623. Fræðistörf hans fyrir Hólamenn benda til þess að samskiptin hafi verið nán. Jón talar kunnuglega um grös á Hólum og EGP hefur sjálfur bent á rúnastafróf Jóns á saurblaði eintaks af Crymogæu Arngríms lærða. Um þetta leyti sendi Þorlák- ur Skúlason Ole Worm rúnastafróf sem virðist byggt á stafrófi Jóns. Loks má nefna lækningu á Guð- brandi og Jón nefnir. Þessi atriði samanlögð benda til þess að Jón hafi komið í Hóla um þetta leyti.

6. EGP segir að ótrúlega víða séu undarlegar fullyrðingar og kveðst taka örfá dæmi af mörgum. Þetta er gamalt bragð, að segja að tekin dæmi séu aðeins lítil hluti af heild. Ég set oft fram tilgátur en tek um leið fram að þær þurfi að skoða bet- ur.

7. Þá er nefnt galdrakver sem ég get mér til að Jón hafi skrifað á Rífi. Eg fullyrði ekkert en röksemdir með og á móti eru í handritagreinar- argerðinni á bls. 705. Meginástæða

þess að ég fjalla um þetta litla kver er sú að það gefur hugmynd um þá iðju sem Jón tók að líkindum þátt í á Rífi um þessar mundir. Röksemd EGP um að skriftin sé viðvanings- leg heldur ekki vatni vegna þess að kverið er svo lítið að erfitt er að vanda skriftina.

8. Ég skoðaði vandlega hvala- myndir sem EGP drepur á (sjá bls. 442-446) og tel óbyggjandi að Jón hafi teiknað þær. Líklegast er að hann hafi gert það í Kaupmanna- höfn (sjá bls. 706). Aftur fjalla ég ít- arlega um myndirnar á bls. 599-602 og spurninguna hvort þetta séu þær myndir sem Brynjólfur biskup sendi Otte Krag kansellírítara árið 1647. Úr því verður ekki skorið með óbyggjandi hætti. Umfjöllun EGP er ruglingsleg en markmiðið virðist vera að sá efasemdum um vinnu- brögð mín. Það er fjarri sannni eins og menn geta séð í bókinni.

9. EGP viðurkennir að það sé með fyrirvörum þegar ég eigna Jóni merkilegt Vestfjarðakort á skinni. Hann telur að Jón hefði þurft að teikna kortið áður en hann kom að Skarði því „óhugsandi er að hann hafi getað hugsað sér Gilsfjörð svo þröngan.“ Það er fráleitt að álykta svona um það hvernig 17. aldar maður teiknaði upp kort frihendis af landsvæði, kannski mörgum árum eftir að hann var á svæðinu.

10. EGP finnur að því að ég giski á að Jón hafi farið með Brynjólfi biskupi í Skálholt og skrifað þar gullfallett Edduhandrit. Ég undir- strika að þetta er ágiskun og ræði rök með og á móti. Þetta er ekki sambærilegt við umræðuna um ferð Jóns í Hóla 1623 því hér eru vís- bendingar veikari. Orð EGP um að í bók minni sé „mikil tilhneiging til að eigna Jóni lærða margt með veikum rökum“ eru villandi því ég ræði jafnan aðstæður, rök og mótrök, meðal annars til að draga upp víð- tækt samhengi verka hans. Orð EGP litlu síðar um slaka heim- ildarýni mína eru jafn marklaus, ég ræði oft vægi heimilda og forsendur ályktana eru yfirleitt ljósar.

11. Um ritið Gensvar eftir Ara í Ögri bætir EGP við ágætum fróð- leiksmola. Það getur þó naumast talist vanræksla að hafa ekki nefnt þessi tvö handrit sem geyma ritið heilt og að hluta. Þegar ég segi að ekki sé vitað hve víðreist ritið gerði í afskriftum á ég við að ekkert sé

vitað um hve oft það hafi verið skrifað upp á sínum tíma né hve víða það hafi farið.

12. EGP segir að í bók minni sé sagt „að ritið Um ættir og slekti sé aðeins til í einu handriti“ en það er rangt. Tvær setningar má með ill- vilja túlka svo.

13. Það er í raun óþarfi að hafa orð á næsta atriði því EGP nefnir réttilega að ég taki ekki trúanlegar sögur af því að Guðmundur Ein- arsson hafi bannfært Jón lærða. Hann finnur þó að því að ég skuli nefna Sighvat Borgfirðing. Svo aug- ljóst er að frásögn Sighvats er ekki tekin bókstaflega, að erfitt er að verjast þeirri hugsun að þarna hafi skort nokkuð á fræðilega yfirvegum hjá EGP þegar hann hamraði á lykllaborðið.

14. Þá kemur að synd sem ég játa strax og möglunarlaust án þess að kanna málið nánar. Að ég hafi sett sérhljóðsmerki yfir u á einum stað þar sem tilgreindur er stafréttur titill texta í handriti.

15. Fundið er að því að ég hafi ekki nefnt að Grænlands annáll Jóns lærða sé elsta heimild um að Edda sé kennd Sæmundi fróða. Engin sérstök ástæða er til að nefna þetta því rit mitt er um Jón lærða og náttúrusýn 17. aldar en ekki við- tökusaga fornrita.

16. Sama á við um Heimskringlu- útgáfu Ole Worm. Bók mín er ekki útgáfusaga fornrita.

Nú hafa verið taldar 16 að- finnslur. Ég viðurkenni að ég hefði átt að nefna ritgerð Helgu Kress og líklega hefur EGP rétt fyrir sér varðandi sérhljóðsmerkið. Þetta endar því 14:2. Í lokin viðurar EGP efasemdir um að bók mín standist fræðilegar kröfur svo vel að réttlæt- anlegt sé að tilnefna hana til verð- launa. Um það dæma aðrir en hann.

Efasemdir hljóta að sækja að manni um fræðilega dómgreind og heiðarleika EGP. Gagnrýni hans er byggð á ímyndaðri heimildarýni og þröngri fræðilegri sýn. Vilji les- endur bera saman vinnubrögð mín og Einars G. Péturssonar skal bent á höfuðrit hans, Eddurit Jóns Guð- mundssonar lærða I, Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar 1998. Ég mun ekki munhöggt frekar við hann.

Höfundur er sjálfstætt starfandi bók- menntafræðingur.